

8. Общий Устав российских железных дорог 12 июня 1885 г. с объяснениями постановлений Устава с историческими сведениями / Сост. А. Квачевский. – СПб., 1886. – 392, VIII, 1 с.
9. Оздоровление наших железных дорог // Промышленность и торговля. – 1910. – № 18. – С. 277-281.
10. Отчуждение земель и имущества, необходимых для сооружения Новоселицких ветвей Юго-Западных железных дорог // Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое Правительствующим Сенатом. – 1889. – Ст. 733.
11. Отчуждение земель и имуществ, необходимых для усиления некоторых железных дорог // Собрание узаконений и распоряжений правительствующего Сената. – 1889. – Ст. 720.
12. Отчуждения земель, необходимых для сооружения Саксаганской ветви Екатерининской железной дороги // Собрание узаконений и распоряжений правительствующего Сената. – 1891. – Ст. 812.
13. Отчуждение земель, необходимых для усиления водоснабжения станций Дебальцево, Звереве и Ясиноватая Донецкой железной дороги // Собрание узаконений и распоряжений правительствующего Сената. – 1891. – Ст. 759.
14. Отчуждение земель под соединительную ветвь между Донецкой и Киево – Харьковско-Азовской железной дорогой // Собрание узаконений и распоряжений правительствующего Сената – 1887. – Ст. 178.
15. Отчуждение земли для общества Юго-Западных железных дорог // Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при правительствующем Сенате. – 1888. – Ст. 37.
16. Отчуждение имущества под устройство Ромны-Кременчугской железной дороги // Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. – 1885. – Ст. 663.
17. Отчуждение частного имущества под постройку Криворогской и Баскунчакской железных дорог и моста через Днепр в Екатеринославе // Собрание узаконений и распоряжений и распоряжений правительства, издаваемое при правительствующем Сенате. – 1881. – Ст. 296.
18. Отчуждение частных имуществ для расширения станции Казатин Юго-Западных железных дорог // Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при правительствующем Сенате. – 1888. – Ст. 517, 518.
19. Свод действующих уставов железнодорожных обществ (по 1 июля 1881 г.). – СПб.: Издание МПС, 1881. – 1200 с., табл. – Т. XII, Ч. I.
20. Свод действующих уставов железнодорожных обществ (по 1 июля 1881 г.). – СПб.: Издание МПС, 1881. – 1200 с., табл. – Т. XV
21. Свод циркулярных распоряжений Министерства Путей сообщения с 1860 по 1893 г. – СПб., 1893. – 96 с.

*Михальнюк О. В.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

**ПОРУКА У ЗАКОНОДАВСТВІ,
ЩО ДІЯЛО НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
З ПОЧ. 40-Х РР. ХІХ ДО КІН. 90-Х РР. ХХ СТ.СТ.**

У контексті дослідження історії розвитку інституту поруки в Україні особливий інтерес, на наш погляд, представляє законодавство, що діяло на українських землях з поч. 40-х рр. ХІХ до кін. 90-х рр. ХХ ст.ст (6, с. 104-112). Виділення означеного періоду пов'язано із поширенням на територію України дії російського, а невдовзі радянського законодавства.

Цивільне законодавство вказаного періоду було предметом вивчення у працях таких відомих російських вчених, як Анненков К., Звукова І. А., Тютрюмов І. М.,

Шершеневич Г.Ф. та ін. Водночас дослідження особливостей застосування відповідного російського законодавства на українських землях відсутні, що є вкрай потрібним з огляду на наступність у застосуванні цивільно-правових норм про поруку. З цією метою необхідно перш за все дослідити законодавство, що застосовувалося у вищеозначені періоди на українських землях, виявити особливості регулювання правовідносин поруки та можливість їх врахування в сучасних умовах для вирішення існуючих теоретичних та практичних проблем.

Особливий інтерес серед пам'яток права досліджуваного історичного періоду представляє Звід законів Російської імперії 1832 року (надалі – Звід), дія якого на територію України була поширена у 1840–1842 рр. Нормам інституту поруки у Зводі була присвячена глава 1 розділу II тому X під назвою “Про забезпечення договорів і зобов’язань взагалі” [7, с. 279-281].

Слід наголосити, що із прийняттям Зводу завершився процес розподілу поруки на судову і цивільно-правову. Судова порука була урегульована цивільно-процесуальними нормами. При цьому слід зазначити, що розділ другий Зводу регулював цивільно-правову поруку, що виникала з договору, тоді як російському законодавству того часу відома і законна порука. “...Порука за зобов’язаннями перед державою регулювалась нормами не тільки цивільного, але і адміністративного права” [4, с. 153-154]. Вперше у вітчизняному праві поруку разом із неустойкою і заставою віднесено до способів забезпечення зобов’язань.

Законодавство того часу поряд з договірною порукою, регламентованою ст.ст. 1555–1563 Зводу, передбачало і такі особливі її види, як законну і судову, які не підпадали під регулювання вказаних правил. Зокрема, законними поручителями за своїх неповнолітніх дітей були батьки, які укладали договори про їх навчання або найм на роботу.

Порука надавалася на певний час або “в платежі без строку” (ст. 1557); в частині боргу або на всю його суму (ст. 1556). У коментарі до вказаної статті зазначалося, що при повній поруці поручитель вважався зобов’язаним в тому ж обсязі, що і боржник, тобто порука поширювалася на всю суму боргу, на встановлені по ній проценти, на всі наслідки вини і прострочення боржника, а також на судові витрати, які кредитор поніс при стягненні з боржника [3, с. 112-113].

Поручителями могли виступати всі ті особи, які мали договірну правоздатність (ст. 1555).

Порука скріплювалася власноручним підписом поручителя на зобов’язанні після підпису боржника. При цьому необхідно було вказувати всі умови поруки: часткова чи повна, на строк чи без строку. За неграмотного поручителя підписувалася особа, якій він довіряє (ст. 1562).

Із змісту ряду норм Зводу випливало, що порукою можуть забезпечуватися лише позикові зобов’язання [1, с. 271].

Звід законів розрізняв просту та строкову поруку (ст. 1557).

За загальним правилом застосовувалася проста порука, а це означало, що поручитель відповідав перед кредитором тільки тоді, коли майна боржника, визнаного неспроможним (банкрутом), після розподілу між усіма кредиторами виявиться недостатньо для задоволення кредитора, вимоги якого забезпечені порукою (ст. 1558). Позикодавець, не отримавши задоволення від боржника, повинен був повідомити про це

поручителя і у разі відмови останнього від надання виконання за боржника, отримував право клопотати про накладення арешту на майно поручителя в якості забезпечення свого позову на випадок неплатоспроможності боржника.

Строкова ж порука покладає на поручителя обов'язок заплатити негайно при виявленні неспроможності головного боржника за умови, що кредитор своєчасно заявить вимогу про стягнення, а саме: протягом місяця з дня настання строку виконання основного зобов'язання (ст. 1560). У коментарі до зазначеної статті зазначалося, що строк цей встановлений виключно з метою повідомлення поручителя шляхом пред'явлення до нього вимоги про те, що боржник не виконав зобов'язання в установленій в ньому строк і що кредитор не відмовляється від права вимоги до поручителя, незважаючи на те, що задоволення він може отримати і від самого боржника. Тому, якщо кредитор не пропустив цього строку і пред'явив в установленому порядку позов до поручителя, то цим самим він виконав свій обов'язок і отримав право вимагати задоволення від поручителя уже протягом всього строку давності [3, с. 125-126]. Кредитор мав можливість пред'явити позов до боржника і строкового поручителя одночасно, а також безпосередньо до строкового поручителя, не звертаючись попередньо до боржника.

Оскільки закон не забороняв включення в договір умови як про просту, так і про строкову поруку одночасно, на практиці застосовувалася також і так звана порука “за вимогою”, яка сумішала ознаки обох видів. За таких обставин вид поруки визначався в залежності від дій, які вчиняв кредитор при зверненні до поручителя [3, с. 127].

Звід законів містив норму про суброгацію як наслідок виконання поручителем свого обов'язку за боржника. Норми про суброгацію застосовувалися виключно на території губерній Чернігівської та Полтавської (українські землі у складі Російської імперії). Ст. 1559 містила наступне формулювання: “Поручитель, що виконав зобов'язання, а також його спадкоємці вступають у всі права позикодавця і можуть в такій іпостасі прямо вимагати задоволення від боржника”. Таким чином, на території України застосовувались норми про суброгацію у той час, як за загальним правилом у відповідності до п. 3 ст. 1558 Зводу у аналогічному випадку питання вирішувалося зовсім по-іншому: поручитель отримував самостійне право на відшкодування виплаченої ним суми і збитків боржником.

В контексті дослідження історії розвитку інституту поруки особливий інтерес, на наш погляд, представляє Проект ЦУ, внесений у Державну Думу 14 жовтня 1913 р., що в силу ряду причин об'єктивного та суб'єктивного характеру не був затверджений і не набув чинності на території України. Цей проект є останнім кодифікованим актом, що був розроблений і представлений для обговорення до революції 1917 р. [2].

Поруці у вказаному проекті була присвячена глава XXIV, яка складалася із трьох частин: “Загальні положення”, “Права і обов'язки поручителя”, “Припинення поруки”. Очевидно, щоб підкреслити договірну природу поруки, вказана глава була поміщена серед окремих видів договорів і не була включена в розділ, який стосувався способів забезпечення зобов'язань, як це було раніше.

Вперше в Проект ЦУ було включено визначення договору поруки як такого, згідно з яким поручитель зобов'язується перед іншою особою виконати зобов'язання його боржника, якщо останній сам цього зобов'язання не виконає (ст. 2548). Таким чином, автори Проекту ЦУ однозначно підтримали думку тієї частини цивілістів того часу про

те, що суть зобов'язання поручителя полягає у виконанні основного зобов'язання, а не у відшкодуванні заподіяних кредитором збитків. У коментарях до цієї статті Редакційна комісія зазначала, що “якщо поняттю виконання надати широкого смислу і розуміти під ним не лише реальне виконання, але і відшкодування кредитором збитків, то відповідальність поручителя за зобов'язаннями, на підставі яких реальне виконання може надати лише боржник, не може полягати ні в чому іншому, як тільки у відшкодуванні збитків” [2, с. 1177]. Таким чином, за задумом розробників, Проект ЦУ надавав право кредитором вимагати від поручителя або відшкодування збитків, або виконання зобов'язання боржника в натурі. Проте ні текст Проекту, ні Редакційна комісія у своїх коментарях не вказали, у яких конкретно випадках кредитор вправі вимагати від поручителя відшкодування збитків, а в яких вимагати виконання зобов'язання боржника в натурі [4, с. 164]. У зв'язку з чим наведене положення було предметом нищівної критики як з боку дореволюційних цивілістів, так і наших сучасників.

Достатньо прогресивним на той час було положення ст. 2549 Проекту ЦУ про те, що “всякого роду зобов'язання, хоч би умовні і майбутні, можуть бути забезпечені порукою”, яке, без сумніву, мало на меті широке застосування поруки як способу забезпечення зобов'язань.

Як і в Зводі законів, Проект ЦУ зберіг існуючий поділ на поруку за виконання головного зобов'язання (просту) і за виконання на строк (строкову), а також на повну і часткову поруку. В якості загального правила застосовувалася повна та проста порука, кваліфікованими видами були строкова та часткова порука.

Критерієм розмежування простої і строкової поруки є “питання про те, коли настає відповідальність поручителя, одразу після виявлення невиконання боржником або ж після застосування зі сторони кредитора всіх можливих мір до отримання задоволення від боржника...” [2, с. 1180-1181].

У відповідності до ст. 2557 Проекту ЦУ відповідальність простого поручителя наступала у випадку оголошення боржником неплатоспроможним або безрезультатності звернення кредитором стягнення на майно боржника. Причому Редакційна комісія відзначала: “Безрезультатність стягнення включає в себе і той випадок, коли боржник у суді заявить, що у нього немає ніякого майна” [2, с. 1184]. Виняток складала порука, яка надавалася поручителями – торговцями за торговими договорами, до яких застосовувались правила про строкову поруку: з метою забезпечення торгового обороту для притягнення поручителя до відповідальності не потрібно було звертатися попередньо до боржника і очікувати визнання його неплатоспроможним або виявлення безрезультатності зверненого на нього стягнення. Поручитель-торговець ніс відповідальність з часу прострочення основного зобов'язання (як при строковій поруці), тобто він вважався не субсидіарним, а солідарним боржником.

Безумовною заслугою Проекту ЦУ є визначення обсягу зобов'язання поручителя. Згідно із ст. 2555, “відповідальність поручителя поширюється на весь зміст основного зобов'язання, а також і на всі наслідки вини і прострочення”. При цьому вимагати від поручителя сплати процентів кредитор мав право лише за поточний і попередній роки, якщо інше не було передбачено в договорі поруки.

Проект ЦУ норм, безпосередньо присвячених суброгації, не містив. Водночас в окремих випадках, до яких слід віднести і поруку, вона допускалася (сам термін

“суброгація” при цьому не вживався). Так, у ст. 2564 Проекту ЦУ зазначалося: “Поручитель, що виконав головне зобов’язання, вступає в права кредитора і набуває права на зворотню вимогу до боржника”. Право зворотної вимоги включало в себе “капітальну суму боргу, проценти на неї, судові витрати, узаконені проценти на сплачену поручителем суму з дня сплати... і взагалі на все ним витрачене, а також на заповідяні поручителю збитки” [2, с. 1189]. Крім прав, які випливають з основного зобов’язання, поручитель отримував ще й додаткові права, встановлені на забезпечення головного зобов’язання, наприклад, право застави чи інші забезпечення. Більше того, в силу ст. 2567 Проекту ЦУ кредитор не міг відмовитися від забезпечувальних прав, не отримавши попередньої згоди поручителя.

Незважаючи на безумовну прогресивність Проекту ЦУ, йому як законодавчому акту так і не судилося втілитися в життя у зв’язку із зміною політичної влади в державі.

Проекту ЦУ і зараз справедливо вважають одним із кращих зразків цивілістичної думки. Безліч норм є актуальними і в сучасних умовах.

В радянський період розвитку українського цивільного права порука як спосіб забезпечення виконання зобов’язань втратила своє значення через невідповідність принципам планування. Як неодноразово відзначалося в той період, “сфера практичного застосування поруки дуже невелика. Громадяни у своїх відносинах одне з одним звертаються до неї вкрай рідко. Організації іноді виступають в якості поручителів за зобов’язаннями громадян...” [5, с. 224]. Це було викликано тим, що порука суперечила одному з основних положень радянського цивільного права про самостійну майнову відповідальність юридичної особи за своїми зобов’язаннями.

Мабуть, не випадково норми про поруку, на превеликий жаль, зазнали змін в сторону погіршення: із 15 статей, присвячених поруці у ЦК УРСР 1922 р., ЦК УРСР 1963 містив всього 4. Саме в такому вигляді цей спосіб забезпечення виконання зобов’язань застосовувався вже після набуття Україною незалежності.

Разом з тим безумовною заслугою і ЦК УРСР 1922 р., і ЦК УРСР 1963 р. є збереження цивільно-правового інституту поруки, не дивлячись на вкрай рідкісне застосування його на практиці. Заслугою ЦК УРСР 1963 р. є також перенесення норм про поруку до загальної частини зобов’язального права і визначення його місця серед способів забезпечення виконання зобов’язань, в той час, як ЦК УРСР 1922 р. розглядав поруку в системі інших договірних конструкцій спеціальної частини.

На підставі проведеного дослідження варто резюмувати наступне:

1. Із поширенням у 1840–1842 рр. на територію України дії російського законодавства, зокрема, Зводу законів Російської імперії 1832 р., завершився процес розподілу поруки на судову і цивільно-правову. Остання виникла на підставі договору. Поряд із цим російському законодавству того часу була відома і законна порука.

Порука застосовувалася для забезпечення виключно позикових зобов’язань.

Звід законів містив норму про суброгацію як наслідок виконання поручителем свого обов’язку за боржника. Норми про суброгацію застосовувалися виключно на території губерній Чернігівської та Полтавської (українські землі у складі Російської імперії).

Усі позитиви правового регулювання поруки XIX – поч. XX ст.ст. увібрав Проект ЦУ, внесений у Державну Думу 14 жовтня 1913 р. Поруці у вказаному проекті була присвячена глава XXIV, яка складалася із трьох частин: “Загальні положення”, “Права і

обов'язки поручителя”, “Припинення поруки”.

Автори Проекту ЦУ однозначно підтримали позицію про те, що суть зобов'язання поручителя полягає у виконанні основного зобов'язання, а не у відшкодуванні заподіяних кредитором збитків, що має важливе значення при тлумаченні норм про поруку у ЦК України та їх практичного застосування.

Достатньо прогресивним на той час було положення про можливість забезпечення не лише уже існуючих, а й умовних і майбутніх зобов'язань.

У радянський період розвитку українського цивільного права порука як спосіб забезпечення виконання зобов'язань втратила своє значення через невідповідність принципам планування. ЦК УРСР 1963 р. містив всього 4 статті, присвячені поруці. Водночас заслугою ЦК УРСР 1963 р. є перенесення норм про поруку до загальної частини зобов'язального права і визначення його місця серед способів забезпечення виконання зобов'язань.

Використані джерела:

1. *Анненков К.* Система русского гражданского права: В 4 т. – СПб., 1901. – Т. 3: Права обязательственные. – 490 с.
2. Гражданское уложение. Проект Высочайше учрежденной Редакционной Комиссии по составлению Гражданского уложения / Под ред. Тютрюмова И. М. – СПб., 1910. – Т. 2. – 1362 с.
3. Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов / Сост. Тютрюмов И. М. – М.: Статут, 2004. – Кн. 4. – 635 с.
4. *Звекова И. А.* Развитие института поручительства в российском праве // Актуальные проблемы гражданского права. Сборник статей / Под ред. Брагинского М. И. – М.: Статут, 2000. – Вып. 2. – С. 141-192.
5. *Иоффе О. С.* Избранные труды: В 4 т. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – Т. 3: Обязательственное право. – 837 с.
6. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: Зб. наукових праць. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – № 6. – С. 104-112.
7. Свод законов Российской империи. – Петроград, 1914. – Т. X. – Ч. 1: Свод законов гражданских. – 498 с.
8. *Шершеневич Г. Ф.* Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с.

Половко І. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В КИЇВСЬКІЙ ТА ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЯХ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

В статті досліджено правове регулювання вищої педагогічної освіти у першій половині ХІХ ст., яка надавалась Київським університетом Св. Володимира та Ніжинською гімназією вищих наук князя Безбородько. Автором виявлено, що у першій половині ХІХ ст. проявляються тенденції окремої підготовки вчителя початкової і середньої школи.

На початок ХІХ ст. Київська та Чернігівська губернії Російської імперії входили до різних навчальних округів, на які ділилась вся імперія (Московський, Петербурзький,